

УДК 246.001:101.1(045)=161.2

А. М. Лещенко
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін
Херсонської державної морської академії

КОЕВОЛЮЦІЙНО-РЕЗОНАНСНА СПЕЦИФІКА СИНТЕЗУ ХРИСТІЯНСЬКОГО САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

Із моменту свого виникнення християнство, з метою здійснення процесу богослужіння, звертається до синтезу видів і жанрів мистецтва, що протягом значного періоду одночасно здійснює вагомий вплив на почуттєвий і духовний стан узагалі значної кількості віруючих. Питання взаємодії християнського віровчення та мистецтва залишаються цікавими протягом століть як для богословів, так і для науковців. Особливо актуальними є питання, пов'язані з впливом християнського сакрального мистецтва на віруючих, на їхні емоції, почуття, світогляд. Тому метою статті є аналіз коеволюційно-резонансної специфіки синтезу християнського сакрального мистецтва щодо його впливу на віруючих. Головним завданням дослідження, у свою чергу, є визначення особливостей синтезу християнського сакрального мистецтва, який безпосередньо реалізовується в літургійному дійстві християнської церкви.

Визначений аспект у науковій літературі не є дослідженим досконало, але разом із тим проблемі взаємозумовленості існування релігії та видів мистецтва в галузі філософії, релігієзнавства й мистецтвознавства присвячені фундаментальні роботи В. Вундта, Д. Угриновича, К. Леві-Стросса, Ж. Гюйо, Є. Яковлева, Л. Успенського, П. Флоренського, М. Бердяєва, О. Лідова, О. Лосєва, І. Нікітіна, Б. Раушенбаха та ін. Взаємозв'язок естетичного впливу на релігійні погляди людини, значення релігії та ознак естетичного в житті людини вивчали П. Флоренський, С. Булгаков, П. Юркевич, В. Бичков, І. Ільїн, Є. Яковлев; проблеми взаємовпливу естетичного й релігійного досвіду людини відображено в наукових розвідках Г. Гадамера, О. Лосєва, Д. Лукача, Е. Суріо; серед українських учених проблема взаємодії релігії та мистецтва відбита в дослідженнях І. Богачевської, А. Колодного, П. Сауха, М. Стадника, М. Мельничука, Н. Кравченко, І. Федя, П. Герчанівської та інших.

Із погляду проблеми дослідження нам імпонує ідея наукового підходу Ю. Алешкової, яка предметом дослідження обрала просторово-часовий аспект Літургії в східнохристиянському мистецтві, оскільки саме літургійне дійство традиційно поєднує в собі велику кількість різних видів і жанрів сакрального мистецтва [1]. Також нами вважається слушною думка Н. Середи, котра розглядає сутність Православної літургії з погляду жанрового канону [3]. Учена в якості об'єкта свого дослідження обирає жанровий канон Православної літургії, синтетичну природу Літургії як музичного жанру та її зумовленість контекстом богослужіння й комплексом церковних дисциплін [3, с. 5]. Авторка справедливо відмічає обмежений характер наукових уявлень про Літургію як специфічний жанр, зокрема недостатність методологічного підходу до розкриття цієї проблеми з позиції розуміння комплексного характеру цього жанру церковної музики, який реалізується в органічному поєднанні з релігійним християнським віруванням [3, с. 7]. Учена доводить доцільність розгляду Літургії як жанрового канону, під яким пропонує розуміти «такий вид музичних творів, що має синкретичну природу, виконує прикладні функції, орієнтований на суворе виконання норм і правил, де план змісту (канонічний інваріант) є закріпленим, а план вираження (втілення цього канону) допускає певне поле значень» [3, с. 8].

Філософський аспект проблеми трансформації ролі мистецтва в релігійному християнському культі вивчав М. Мельничук [2] і дійшов таких висновків: 1) релігія та мистецтво мають спільні джерела, але кожне з них було народжено з різних людських потреб, зокрема мистецтво від-

кривало перед людством шлях щодо реалізації певної свободи над природою, а релігія завдяки формуванню релігійної свідомості, навпаки, обмежувала людину у свободі дій; релігія та мистецтво мають спільні особливості, зокрема передбачають активність уяви й впливають на людину через її почуття; 2) історичним наслідком органічної взаємодії релігії та мистецтва виявилось народження релігійного мистецтва як специфічного явища культури; завдяки поліфункціональності й властивості активізації в людині релігійних почуттів, релігійне мистецтво стало невід'ємною частиною релігійного культу; 3) специфіка і своєрідність історично народженого сакрально-мистецького блоку в християнстві зумовлюється комплексністю видів мистецтва; у межах мистецького комплексу католицької Церкви провідну роль відіграють музика та скульптура, а в православній – іконопис і спів; 4) головною функцією християнського релігійно-мистецького блоку як носія сакральних сенсів є перетворення процесу богослужіння в динамічний живий образний процес; його сугестивний вплив забезпечується переживаннями людини; 5) динаміка розвитку й змін християнського сакрального мистецтва зумовлюється його тісним зв'язком із життєвими потребами людства, що протягом соціально-культурного розвитку постійно змінюються [2, с. 6–7]. Тож особливо важливим є висновок дослідника про взаємозумовленість динаміки розвитку і змін християнського сакрального мистецтва й специфіки соціально-культурного середовища, яке тенденційно постійно змінюється, а тому можна розцінювати цей фактор як безпосередній прояв коеволюційних процесів.

Ю. Алешкова в дослідженні «Східнохристиянське мистецтво в літургійному контексті (просторово-часовий аспект)» [1] вивчає причини відмінностей літургійного дійства східного та західного християнства. Так, учена доводить, що теофанічна природа східнохристиянської Літургії спрямована на вступ кожного віруючого в особистісні суб'єкт-об'єктні відносини з Богом Особистістю через подолання своєї природної тварної свідомості. Західно-християнська Літургія має на меті відображення через художній простір не трансцендентного світу Божого буття, а космологічної галузі ідей, осмислення глибинних тайн світотворення через раціональність і натуралістичність західного мистецтва шляхом акцентуації в ньому елементів прекрасного. Унаслідок такого підходу, за авторкою, «у досвіді спілкування з Богом змішувався духовно-естетичний і гносеологічний акт і метафізичність західного мистецтва (особливо вихованого на цій теорії епохи Відродження), що часто мала гностичний характер» [1, с. 16]. Тенденції, що стають характерними для католицького мистецтва в наш час, досліджує М. Мельничук, зокрема він акцентує увагу на поступовому перетворенні релігійних сюжетів і, відповідно, релігійних образів у деякі абстрактні категорії. За висновками автора, активне використання в процесі католицького богослужіння творів сучасних авангардних видів і жанрів мистецтва: музики, кіно, архітектури тощо – сприяє деміфологізації суто християнських образів і біблійних сюжетів. На цьому підґрунті вчений робить такий висновок: «Часто вони перетворюються у форму філософських узагальнень, у мученицьке осмислення нинішніх проблем з позицій вічності, у пошук всезагальних, неперехідних цінностей» [2, с. 15]. У дослідженні «Особливості трансформації ролі мистецтва в християнському культі» автор висвітлює основну функцію мистецького компонента як носія сакральних сенсів та аргументує доцільність введення в науковий тезаурус

категорій «релігійний катарсис», «трансформація релігійно-мистецького сакрального елемента культури», а також диференціально поняття «релігійне мистецтво», «культове мистецтво» та «сакральне мистецтво» [2, с. 6–7].

Із погляду проблеми нашого дослідження вважаємо слушною позицію Ю. Алешкової щодо відповідності структури художньої організації просторового та часового видів християнського сакрального мистецтва основним завданням Літургії [1, с. 12]. Авторка акцентує увагу на значенні естетичного компонента, який, на її думку, і забезпечує високий ефект одночасного впливу на віруючих різних видів сакрального мистецтва. Фактично, Ю. Алешкова концентрує увагу саме на значенні органіки взаємодії богослужбового художнього простору й літургійного синтезу мистецтва [1, с. 13].

У дослідженні необхідно враховувати безперечний факт традиційності використання в християнському Храмі та богослужбовому процесі синтезу різних видів і жанрів сакрального мистецтва, від архітектури, образотворчого та музичного мистецтва, поезії й літератури до ораторської майстерності, елементів театральної дії та декоративно-ужиткового мистецтва. Ефект сакрального навантаження забезпечують такі складові мистецького значення: одяг священників, зокрема архіреїв; наперсні хрести із цінних матеріалів і коштовних каменів; панагії, тобто спеціальні образки Пресвятої Богородиці; так звані митри – головні убори священників, що прикрашаються іконами Христа, Богоматері та інших святих тощо. У процесі здійснення богослужіння використовується спеціальна релігійна атрибутика, значна кількість якої також є предметами мистецько-естетичного, навіть ювелірного значення. Таким ознакам відповідають дарохоронительниця, яка знаходиться в олтарі на престолі та має форму храму; потір – спеціальна чаша, що прикрашена зображеннями сцен із біблійної життєдіяльності; кадила, кропила, спеціальні кошики, підсвічники, напестольні хрести тощо. М. Мельничук доводить, що «архітектура храму, його інтер'єр, театралізовані дії святих священнослужителів, спів церковного хору, запах ладану, відблиски на іконах від палаючих свічок – усе це й багато іншого, що не вдається охопити в його окремішності, бо у храмі все пов'язане в єдине дійство богослужіння – немилуче викликає й формує специфічні релігійні почуття. Театралізовані дії в храмі викликають у людини піднесення, умиротвореність, готовність до всепрощення» [2, с. 14].

Особливо зацентруємо увагу на аспекті театралізованої дії, яку визначає вчений, оскільки саме такий синтетичний жанр мистецтва традиційно охоплює різні види та жанри мистецтва. У якості основної функції синтезу видів та жанрів сакрального мистецтва вчений вбачає компенсаційну. Оскільки релігійні почуття охоплюють людину комплексно, тобто і психофізіологічно, то, за його висновками, ця компенсаційна функція має важливе еволюційно-приспосувальне значення. Вона розкривається в спрямованості одночасного впливу на віруючого кількох творів сакрального мистецтва з метою досягнення суцільного ефекту, тобто «мовчазного підкорення догматам церкви з тривожно-боязким очікуванням відплати за справжні або уявні гріхи» [7, с. 14].

Ю. Алешкова в якості головної мети здійснення православної Літургії та її Божого таїнства визначає обожнювання й богоуподібнення людини, повідомлення їй божественного досвіду, який вона буде в змозі повною мірою реалізувати лише в майбутньому Царстві [1, с. 15]. Безумовно, такий ефект досягається в сукупності з безпосередніми суто культовими діями, наприклад, помазанням елеєм з метою отримання Божої милості; запалюванням благовонного ладану як символічне дарування люду благодаті Святого Духа; горінням свічок перед образом святого тощо. Відповідно, М. Мельничук звертає увагу й на значення певних релігійних почуттів, що охоплюють віруючих унаслідок впливу на них комплексу видів сакрального мистецтва. Так, він зазначає, що «... релігійні переживання під час богослужіння спричиняють стан, схожий з естетичним катарсисом: під час культових дій релігійна людина відчуває полегшення та вітху. З

огляду на це неабияке катарсичне, очищувальне значення має богослужіння, в процесі якого для зміцнення суцільного впливу на віруючого використовується цілий комплекс видів релігійного мистецтва у культовій практиці. Іншими словами, людина входить у стан релігійного екстазу чи транс, який призводить до релігійного катарсису» [2, с. 12].

Так, Ю. Алешкова виходить із того, що художня форма є лише допоміжним засобом, який дає віруючим змогу досягати в процесі літургійної дії трансцендентного стану. Ця позиція аргументується тим, що «тільки особливості просторової побудови архітектури, живопису та співу східнохристиянського мистецтва дають змогу протиставити натуралістичним і раціональним, аналітичним основам західного мистецтва Відродження ... справді ірраціональні тенденції художньої форми, спрямовані на досягнення естетичного переживання блаженства подолання кордонів цього світу і прориву в трансцендентну сферу божественного буття» [1, с. 17–18]. Однак, на нашу думку, автор дещо перебільшує значення в межах синтезу видів сакрального мистецтва впливу на людину естетичного компонента. За нашими висновками, високий рівень одночасного впливу на віруючих сукупності різних видів і жанрів сакрального мистецтва забезпечується завдяки фактору максимального пристосування цих мистецьких творів до специфіки природних психофізіологічних механізмів сприйняття людиною інформації, що надходить до неї із зовнішнього середовища, зокрема завдяки динаміці літургійного процесу, включаючи й урахування наявності в людини звичайних життєвих потреб.

Відповідно до визначених об'єктивно існуючих закономірностей, таке максимальне наближення зумовлює процес включення механізмів резонансного походження, що, як нам видається, і сприяє актуалізації в людини глибоких релігійних почуттів і її входженню в стан релігійного резонансу. Разом із тим звертаємо увагу на значення в цьому процесі такого фактора, як художня просторова організація, що, за висновками Ю. Алешкової, виникає завдяки одночасному впливу на віруючого синтезу видів і жанрів сакрального мистецтва – іконопису, співу, архітектури, прикладного мистецтва тощо. Отже, можемо зробити висновок, що фактично вона доводить необхідність створення та, відповідно, функціонування специфічного суто сакрального простору. Цей простір виникає саме завдяки синтезу різних видів сакрального мистецтва, що функціонально дає змогу моделювати в процесі літургійного дійства естетичні переживання як адекватні уподобання «благодатної нерухомості, умиротвореності, спокою й незмінної духовної повноти божественного буття в образ духовної досконалості й у досвід особистого прилучення до нього як особливої якості духовного спокою «майбутнього століття» – безпристрасності» [1, с. 15]. При цьому автор наполягає на значенні в цьому процесі саме естетичного компонента, який виникає як Боже Одкровення та народжується внаслідок сукупного впливу багатьох факторів мистецького й суто культового походження, адже «розмикання в іконописному просторі всіх причинно-наслідкових взаємозв'язків створеного світу, всеосяжність світлоносного золотого тла, зупинка прямолінійної течії часу, доповнена позбавленим мелодійного центру ваги (завдяки відсутності тоніко-домінантових тяжінь) і безперервно триваючим спокоєм богослужбової візантійської монодії або давньоруського замісного розспіву, перегукуючись із невагомим і незворушним ширянням клубів кадильного фіміаму, повідомляють про відчутність таких божественних властивостей, як Вічність, Безмежність, Неподільність, незмірно, як необхідність» [1, с. 14]. У цьому процесі особливе значення має сакральна музика, без якої християнська релігія, як й інші релігії, функціонувати ефективно не може, оскільки саме властивості музики надають можливість відображати дольний і горній світи у звукових художніх образах, створювати достатньо абстрактні уявні сакральні образи містично-релігійного спрямування, а тому й активно впливати на емоційний стани віруючих [2, с. 13].

Отже, можемо говорити про наявність спільних джерел виникнення релігії й мистецтва та зумовленість їх подальшого ефективного органічного співіснування. Основною функцією синтезу видів і жанрів сакрального мистецтва в християнській релігії вчені називають компенсаційну, яка характеризується еволюційно-приспосувальним значенням і реалізовується через підкорення людини ідеям християнства завдяки сугестивному впливу. Загальновідомо, що традиційно саме літургійне дійство поєднує в собі значну кількість різних видів і жанрів сакрального мистецтва. Незважаючи на деякі історично сформовані відмінності східної та західної Літургії, синтез видів сакрального мистецтва спрямовується на забезпечення відповідної структури художньої організації просторового й часового видів християнського сакрального мистецтва, що розглядається в якості основного завдання Літургії. Літургія є жанровим каноном, який, за своєю сутністю, є театральним дійством, що спрямований викликати в людини відчуття духовного піднесення та готовність до всепрощення. Такий стан віруючих досягається завдяки функціональному моделюванню в Літургії засобами мистецтва естетичних переживань людини, які є аналогічними до відчуття нею умиротвореності, спокою й повноти Божого буття. Разом із безпосередньою культовою дією підкреслюється значення в цьому процесі й естетичного компонента. При цьому художня форма визнається лише допоміжним засобом, який дає віруючим змогу досягати в процесі літургійної дії трансцендентного стану.

Література

1. Алешкова Ю.Б. Восточно-християнское искусство в литургическом контексте (пространственно-временной аспект) : автореф. дис. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.04 / Ю.Б. Алешкова. – М., 2008. – 23 с.
2. Мельничук М.С. Особливості трансформації ролі мистецтва в християнському культі : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.11 / М.С. Мельничук. – Житомир, 2011. – 25 с.
3. Серета Н.В. Жанровий канон Православної Літургії (На матеріалі Літургій українських та російських композиторів кінця XIX – початку XX століть) : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.03 / Н.В. Серета. – К., 2004. – 18 с.

Анотація

Лещенко А. М. Коеволюційно-резонансна специфіка синтезу християнського сакрального мистецтва. – Стаття.

У статті розглядаються особливості коеволюційно-резонансної специфіки синтезу християнського сакрального мистецтва, а основною функцією синтезу видів і жанрів сакрального мистецтва визнається компенсаційна, яка характеризується еволюційно-приспосувальним значенням і реалізовується через підкорення людини ідеям християнства завдяки сугестивному впливу. Доводиться, що саме літургійне дійство поєднує в собі значну кількість різних видів і жанрів сакрального мистецтва й спрямовується на забезпечення відповідної структури худож-

ньої організації просторового та часового видів християнського сакрального мистецтва, що розглядається в якості основного завдання Літургії. Разом із безпосередньою культовою дією підкреслюється значення в цьому процесі й естетичного компонента, де художня форма визнається лише допоміжним засобом, який дає віруючим змогу досягати в процесі літургійної дії трансцендентного стану.

Ключові слова: християнське сакральне мистецтво, коеволюційно-резонансна специфіка, Літургія, літургійне дійство.

Анотація

Лещенко А. М. Коеволюційно-резонансна специфіка синтезу християнського сакрального мистецтва. – Стаття.

В статті розглядаються особливості коеволюційно-резонансної специфіки синтезу християнського сакрального мистецтва, а основною функцією синтезу видів і жанрів сакрального мистецтва визначається компенсаційна, яка характеризується еволюційно-приспосувальним значенням і реалізовується завдяки підчиненню людини ідеям християнства при допомозі сугестивного впливу. Доказується, що саме літургійне дійство поєднує в собі значительне количество различных видов и жанров сакрального искусства и направляется на обеспечение соответствующей структуры художественной организации пространственного и временного видов христианского сакрального искусства, что рассматривается в качестве основной задачи Литургии. Вместе с непосредственным культовым действием подчеркивается значение в данном процессе и эстетического компонента, где художественная форма признается лишь вспомогательным средством, позволяющим верующим достигать в процессе литургического действия трансцендентного состояния.

Ключевые слова: христианское сакральное искусство, коеволюційно-резонансна специфіка, Литургія, літургійне дійство.

Summary

Leshchenko A. M. Coevolutionary resonance specifics of the Christian sacred art sythesis. – Article.

The features of the co-evolutionary resonance specifics are considered and the compensatory function is determined as the major function of the synthesis of the types and genres of the sacred art which is characterized by evolutionary adaptive meaning and is implemented due to the submission of the man to the ideas of Christianity by means of the suggestive influence. It is proved that it is the liturgical action that combines a substantial number of different types and genres of the sacred art and provides the appropriate structure for the artistic organization of space and time types of the Christian sacred art which is considered as the main task of the Liturgy. Along with the direct cult action, the importance of the esthetic component in this process is emphasized in which an artistic form is recognized as only an auxiliary way which helps believers to reach a transcendental state during the process of liturgical action.

Key words: Christian Sacred Art, Coevolutionary Resonance Specifics, Liturgy, liturgy action.